

U filozofijskoj literaturi manjka nam takovo djelo, koje bi bar u donekle potpunom pregledu i kritički prikazalo današnje stanje filozofije po njezinim predstavnicima, glavnim smjerovima i problemima. Fragmentarnih radova imade mnoštvo: osim Ueberwegovih historijata (IV. dio u Oesterreichovom 11. izdanju), spomenice Kuno Fischeru (Die Philosophie zu Beginn des 20. Jahrh.), Rugeovog bibliografskog materijala, za tim pojedinih kritičkih orijentacija od E. v. Hartmanna, Euckena, Volkelta, Riehla poznate su kraće karakteristike o savremenoj filozofiji od Windelbanda (Grosse Denker), Oesterreicha (u »Kultur der Gegenwart«), R. Schmidta (Die deutsche Philosophie der Gegenwart), pa osobito od Külpea (Die Philosophie der Gegenwart in Deutschland, 6. izd. 1914.) i Messera (Philos. d. Gegenwart).

U Moogovom opsežnom djelu prikazani su samo tipički znatni predstavnici savremene njemačke filozofije: koji su u svoj utjecajni okrug povukli one filoz. probleme, oko kojih se izgrađuju glavni smjerovi duševnog i naučnog života sadašnjice. Ne samo historički-deskriptivno, nego sistematski i kritički ističe pisac značajne crte u pojedinoj filoz. fizionomiji, upozoruje na međusobne sveze i potiče na daljnja istraživanja. U glavnom bi trebala na taj način da se piše historija filozofije, koja bez objektivne sistematske kritike postaje prazno shematiziranje. Svakako već uz neku filoz. predizobrazbu djelo je veoma korisno za kritički uvid u općenu filoz. orijentaciju zadnjih decenija u Njemačkoj. **Z.**

Anton Michelitsch, Einleitung in die Metaphysik, Graz »Styria« 1922.

Id. Einleitung in die Erkenntnislehre.² »Styria« 1923.

Osim ova dva uvodnika priredio je Michelitsch još nekoliko (Einleitung in die Naturphilosophie, in die Geschichte der Philosophie, in die Allg. Religionsgeschichte i t. d.), kojima navedena dva mogu služiti kao — uvod. U Metafizici je kratko objašnjavanje prvih filoz. pojmova; drugi dio — teodiceja — upravo je prekratak (u problemu egzistencije Božje). Niti »uvodna« lektira, zapravo baš ona ne smije radati površnost u duši filozofskog početnika, pa zato bi pitanja o Bogu trebalo produbiti. — Većma je iscrpiv uvod u nauku o spoznaji. Problem spoznajne vrijednosti postavljen je na genetičku osnovicu, i tako raspravljanje otpočima sjetilnim izvorum saznanja. — Oba se uvodnika mogu preporučiti kao vrlo korisna prva pouka. **Z.**

G. Wunderle, Das religiöse Leben. (Paderborn 1922.)

Kaošto na pr. Zola u filozofiji uopće ništa ne znači (pa već zato znači Tolstoj puno više), tako i njegovi sudovi o vrijednosti religije nijesu proizašli iz naučno produbjenih istraživanja. Nasuprot, u novije se doba zapaža od svih strana priklanjavanje pravoga filozofskog duha religijskom problemu, koliko je osnovan na samoj činjenici religije — ne kao na sanjariji i samoobmani, nego kao u izvornoj pojavi duše ljudske i kulturnog njezinog razvitka. Zato znanost religije postaje u naše dane sve većma razgranjena, te u odjelitim područjima (specijalno psihološkom, filozofijskom, etnološkom ...) proučava razne strane na religiji. Kao jedan naučni prinos sa psiho-

loške strane daje nam Wunderle u navedenom djelu.

U istraživanju religijskog doživljavanja ne može religijska psihologija dostići potpune akribije t. j. one egzaktnosti, kakovu posjeduju prirodne i matematičke nauke. Ona ide za tim, da ustanovi približno općenite oblike, grupe i tipove, unutar kojih se odvija ono specifično duševno doživljavanje, koje sačinjava religiju. Pristupiti ovim duševnim dubinama može psiholog poglavito samo opažanjem, zapravo zrenjem (intuicijom). U tome je smislu religijska psihologija empirička nauka. Još je i zato empirička, što se služi i eksperimentalnom metodom, naročito statističkim podacima, koji predstavljaju sabrani materijal religijskih očitovanja. Za naučnu se spremu religijskog psihologa iziskuje i teološko znanje onih religijskih ustanova, naziranja i onih elemenata, koji utječu na postanak izvjesnog religijskog života kod pojedinca.

Nije naivno, nego je i to na psihologiji osnovano, da se ponajprije pita za značenje ovog izričaja »religijski život«. Svakako označuje usvijesno zbivanje (kako ga Descartes zove »cogitare«). Nakon odasvud sabranih etimoloških komentara W. ispravno zaključuje, da religijsko doživljavanje — ako ga i definiramo kao duhovnu intuiciju — pretpostavlja svakako neke spoznajne objekte, u prvom redu samu egzistenciju Boga. Nesumnjivo je, da se religijski doživljaji izvijaju u svijesnoj sferi zbiljnosti t. j. svaki se religijski doživljaj odnosi na zbiljsko apsolutno biće. Jedan od najznatnijih američkih religijskih filozofa i psihologa William James i

sâm (kao pragmatist) priznaje, da je osnovni elemenat u religijskoj svijesti čuvstvo realnosti; pa i Heinrich Maier govori o »emocionalnom objektiviranju«. Kakogod si čovjek u primitivnom religijskom stanju pomišljao Boga (kao predmet svoje religije), svakako mu ideja Boga sadržaje neko zbiljsko biće, koje stoji u superiornom odnosu prema čovjeku (ovako govori na pr. i Rabindranath Tagore u svom djelu »Sadhana«). Psihološka strana religije obuhvata dakle i objektivne elemente — koje napose proučava religijska filozofija.

Psiholog zaustavlja se kod pitanja o postanku i razvitku religijskog doživljavanja. Kod pojedinih ljudi nastaju religijski doživljaji u vezi s kojimgod postojećim i zajedničkim društvenim religijskim »duhom«, pa je ponajprije važno da se ispita uzamjenično značenje sasvim individualnog elementa i spoljnog utjecaja ili religijske sredine, u kojoj se pojedinac kreće. Wundt je (u svojoj Völkerpsychologie) skrenuo u ekstrem, smatrajući religiju isključivo produktom društvenog faktora, a eliminatorujući individualnu stvaralačku aktivnost. Suprotno je uglavio (hist.-etnološkim materijalom) o. W. Schmidt S. V. D. Kad je u pitanju iskonski početak religije kod pračovjeka, bjelodano je da su razni prirodni događaji kauzativno utjecali na primitivno osjećanje straha, zadovoljstva, čuđenja — ali ovaj primitivni zarodak religijskog doživljavanja već uključuje svijest zbiljnosti t. j. svijest o zbiljskom odnosu prirodnih pojava s Bogom. Kod kulturnog čovjeka, kome religijski doživljaji nijesu originalni, nego su nastali pod utjecajem predživljenih religijskih elemenata one

društvene zajednice, u kojoj pojedinac živi, treba da psiholog opiše i analizira obične i iznimne oblike religioznosti. Pri tom zadatku dolazi iz najprije u pretres metodološko pitanje kao uvod u sistematsku psihologiju religije.

Ove opće orijentacione misli ispunjavaju W. studiju i pobuđuju čitaoca na interes za najsavremeniju granu specijalne psihologije. **Z.**

Wittmann, Michael: Ethik. (Kösel & Pustet 1923.) Baeumker-Baur-Ettlingerova priručna biblioteka (Philosophische Handbibliothek) objelodanila je 7. svezak. Prvih šest svezaka već nam je poznato: *Einleitung in die Philosophie* (Endres), *Geschichtsphilosophie* (Sawicki), *Philosophie der Natur* (2 dijela, Schwertschlagler), *Experimentelle Psychologie* (Lindworsky), *Metaphysik* (Baur). Wittmannova je Etika znatno proširenje njegovog djela »Grundfragen der Ethik« (1909.). I drugim je monografijama autor utirao puteve ovome zaista prvorazrednome djelu. Historijska mu je radnja »Ethik des Aristoteles« (Regensburg 1920.), a iz najnovije etike »Scheler als Ethiker« (Düsseldorf 1923.). U ovom je spisu uzeo W. naročito u obzir metafizičku stranu skolastičke etike, kako ju je razvio osobito Suarez (naravni i vječni zakon...).

Iza ovih predradnja razvila se Etika do cjelovitog sistema, u kome se na proširenoj historijskoj osnovici pojedina fakta čudoredne svijesti promatraju i produbljuju kao jedinstvena pojava. Osim sustavnog poredaja položena je osobita važnost i na metodu istraživanja; historičko-kritičku metodu nadopunja analitički-induktivna, koja polazeći od činjenica raščlanjuje sastavne ele-

mente te ih svodi na njihove uvjete (pretpostavke). Potpuno su izloženi razni nazori o normi moralnosti — sve do M. Schelera. Jednako su prikazana i razna mišljenja o obvezatnom karakteru čudoreda. Wittmann veoma precizno raščlanjuje formalnu stranu čudorednih normi t. j. njihov autoritativni karakter ili imperativnu formu. Ova je obaveza očitovanje čudoredne volje, a takova može da je samo volja Božja (str. 275.). »Dužnost jest ona točka, na kojoj je sraštena religija sa moralom«. Samo je šteta, što nije W. kod ove točke opširnije razvio deontološki dokaz za egzistenciju Božju. I dalje opet, kod pitanja o čovjekovom blaženstvu, mogao je začeti u metafizičko razmatranje o mogućnosti eudemonološkog dokazivanja za egzistenciju Božju (o tom pitanju donosi »Divus Thomas« kontroverzu između Gredta i Mansera). To su upravo dvije dodirne točke moralne i religijske filozofije, pa mi u W. knjizi još samo to manjka.

Z.

Max Ettlinger, Geschichte der Philosophie von der Romantik bis zur Gegenwart (Kösel & Pustet, München 1924.).

Nakon dojakošnjeg sistemiziranja izlazi »Philosophische Handbibliothek« sa 8. sveskom, gdje prof. Ettlinger (iz Münstera) prikazuje razvitak filozofskog mišljenja u prošlom stoljeću do danas. Otpočima sa romantičkim sistematičarima (Fichte, Schelling, Hegel), nastavlja (iza Hegelove smrti 1831.) razdobljem »epigona« (do 1865.), za tim treće razdoblje obilježuje kao »metodološko i kulturno-filozofsko orijentiranje« do g. 1900., i napokon dolazi četvrti odsjek »metafizičke renesanse« do danas.